

УДК 821.0

П.В. Васючэнка

АСНОЎНЫЯ РЭГІЁНЫ ЕЎРАПЕЙСКАГА СІМВАЛІЗМУ І ІХ УЗДЗЕЯННЕ НА БЕЛАРУСКУЮ ЛІТАРАТУРУ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці агульнаеўрапейскага літаратурнага сімвалізму, які сфарміраваўся напрыканцы XIX – напачатку XX стст. Вылучаны асноўныя рэгіёны пашырэння гэтага літаратурнага стылю ў Еўропе. Прасочаны вектары ўплыву еўрапейскага літаратурнага сімвалізму на беларускую літаратуру «нашаніўскага» перыяду.

Еўрапейскі літаратурны сімвалізм быў падрыхтаваны ўсім працэсам цывілізацыйнага, эстэтычнага і філасофскага развіцця, які доўжыўся стагоддзямі. У выніку сфарміраваліся і атрымалі працяг такія ўласцівасці гэтага літаратурнага стылю, як іншасказальнасць, шматзначнасць, даследчыцкі (пранікальны) змест, блізкасць да неабазнанага.

Узнікненне сімвалізму было абумоўлена і грамадска-палітычнымі прычынамі, як правіла звязанымі са станам крызіснасці і пераходнасці. Сімвалізм прадказвае глабальныя змены, папярэджае пра іх і адначасова зачароўвае новымі перспектывамі, цьмянымі, трывожнымі і вабнымі. «Сімвалізм – дзіця гістарычна яшчэ не вызначанай, яшчэ не саспелай сацыяльнай сітуацыі, пераднавальнічнае прадчуванне, штормавае папярэджанне чалавецтву, якому да бойні Першай сусветнай вайны заставалася менш за два дзесяцігоддзі», – слухна выказваецца на гэты конт эстэтык Ю. Бораў [1, с. 402].

Філасофскай падставай узнікнення еўрапейскага сімвалізму з’явіліся тэорыя інтуітывізму і блізкія да яе вучэнні, прадстаўленыя імёнамі Ф. Ніцшэ, А. Бергсона, С. К’еркегора, М. Лоскага, С. Франка, Н. Гартмана. Прадстаўнікі гэтай філасофскай плыні імкнуліся адшукаць анталагічныя асновы светабудовы ў глыбінях трансцэндэнцыі (неабазнанага).

Арэал літаратурнага сімвалізму ахоплівае практычна ўсе краіны Еўропы, сягае за акіян, бо прадстаўнікі стылю знаходзяцца ў ЗША і іншых дзяржавах Новага Свету.

Паколькі сімвалізм, як з’ява універсальная, меў развіццё ў шматлікіх краінах свету, сацыяльныя штуршок і абставіны, якія выклікалі нараджэнне новага напрамку ў мастацтве, былі розныя. У Францыі – тры рэвалюцыі з іх наступствамі і перыядамі рэакцыі, усталяванні і падзенні дыктатарскіх рэжымаў. У Расіі – крызіс самаўладдзя, набліжэнне канца манархіі, грамадскія настроі прадчування катастрофы і яе патаемнага чакання, спадзяванні на гібель старога свету і пабудову новага, на «адплату гісторыі» (А. Блок). У краінах, што паступова выходзілі са складу Габсбургскай імперыі (Венгрыя, Чэхаславакія, Сербія ды інш.), – нацыянальна-вызваленчы ўздым.

У новым сваім развіцці і пашырэнні сімвалізм працягваў шматлікія і непаўторныя нацыянальныя і рэгіянальныя мадэлі культурнага руху, што прывяло да крышталізацыі яго цэнтраў. Іх вылучэнне і разгляд складае навуковую задачу данага артыкула, і актуальнасць гэтай задачы абумоўлена тым, што кожны з рэгіёнаў еўрапейскага літаратурнага сімвалізму меў выразны і спецыфічны ўплыў на развіццё беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя.

Можна вылучыць, прынамсі, чатыры рэгіёны і адпаведна чатыры крыніцы ўздзеяння еўрапейскага сімвалізму на беларускае пісьменства.

Гэта французскі сімвалізм, прадстаўлены творчасцю «праклятых паэтаў» (Ш. Бадлер, П. Верлен, А. Рэмбо, С. Малармэ ды інш.); паўночны сімвалізм, рэпрэзентаваны асобамі Г. Ібсена, К. Гамсуна, А. Стрындберга, Г. Гаўптмана, М. Метэрлінка, Э. Верхарна; заходнеславянскі (польскі, чэшскі, славацкі) сімвалізм, у межах якога асабліва вылучаецца кракаўская школа драматургіі (С. Выспяньскі, С. Пшыбышэўскі); усходнеславянскі (украінскі, рускі) сімвалізм, дзе варта вылучыць творчасць такіх аўтараў, як А. Блок, В. Брусаў, Л. Андрэеў, А. Белы, Ф. Салагуб, Л. Украінка ды інш.

Факт уплыву еўрапейскага сімвалізму на беларускую літаратуру неаспрэчны. Беларуская літаратура паводле свайго генезісу, існавання і творчых дасягненняў адпавядае гісторыка-культурным канонам еўрапейскай парадыгмы. Пры ўсёй сваёй самабытнасці, яна заўжды была чуйнай да культурна-мастацкіх навацый. Пра дынамічны характар развіцця беларускай літаратуры сведчаць такія размаітыя з’явы, як развіццё літаратурнага перакладу за часамі Полацкага княства, хуткае засваенне хрысціянскай (візантыйскай) традыцыі, імклівая змена культурнай парадыгмы за часамі ВКЛ, бурны Рэнэсанс і шпаркае развіццё барока, развіты і шматфазавы рамантызм з рэвалюцыйнымі поглядамі яго прадстаўнікоў на Сусвет, грамадства і чалавека, пазнейшыя мадэрнавыя і постмадэрнавыя праявы ў выглядзе «нашаніўства», «віцебскай школы» (у выяўленчым мастацтве), «маладнякізму», «узвышэнства» – і так да сённяшніх часоў.

Беларуская літаратура не абмінула ніводнай еўрапейскай мастацкай, культурнай навацыі, пэўным чынам рэагавала на яе.

У часы «нашаніўства», як і ў іншыя пераходныя эпохі, цікавасць беларускіх майстроў слова да еўрапейскіх літаратурных адкрыццяў асабліва абвастрылася. Зварот да мадэрновых формаў творчасці быў, з аднаго боку, спробай паспець за агульнаеўрапейскім літаратурным развіццём, з другога – спробай сродкамі новага мастацтва вырашыць праблемы нацыянальна-культурнага Адраджэння.

У параўнанні з іншымі мадэрнавымі плынямі ў беларускай літаратуры найбольшае развіццё набыў сімвалізм, які выразна і паслядоўна праявіўся ў творчасці Я. Купалы, М. Багдановіча, Я. Коласа, А. Гаруна, М. Гарэцкага, З. Бядулі, Ш. Ядвігіна, В. Ластоўскага.

Кожны з пералічаных аўтараў, пры іх агульнай прыхільнасці да літаратурных навацый, меў уласныя творчыя прыярытэты і, адпаведна, знаходзіў у сусветнай літаратуры ўласныя ўзоры для пераймання альбо, наадварот, для ўнутранай палемікі.

Прыкладам, эстэтыка **французскага сімвалізму** зрабіла асабліва значны ўплыў на творчасць М. Багдановіча, якога можна назваць «верленістам» ужо за пераклад 22 вершаў французскага паэта на беларускую мову. Ёсць у М. Багдановіча і пераклад фрагмента верша А. Рэмбо, які паслужыў эпіграфам да верша «Плач сэрца майго...».

Пунктам адліку ў развіцці французскага сімвалізму могуць лічыцца розныя даты: 1856 год, калі Шарль Бадлер выдаў славыты паэтычны зборнік «Кветкі ліха»; 1866 г. – дата выхаду зборніка П. Верлена «Сатурнавы вершы»; 1886 г., калі быў напісаны «Маніфест сімвалізму» Марэаса.

Матывы музыкальнасці, крохкасці існавання, эстэтызацыі хваробы і смерці, характэрныя для творчасці французскіх сімвалістаў, у адмысловым плане трансфармаваліся ў эстэтыцы М. Багдановіча. Яны прысутнічаюць як у непасрэдных паэтычных перакладах і наслідаваннях вершаў П. Верлена (у цыкле вершаў «З чужой глебы», «Маёвая песня»), так і ў алюзіях, звязаных з верленаўскай сімволікай («У космах схаваліся кветы чырвоныя...», «Свяча бліскучая зіе...», «Раяль цалуе тонкая рука...»). Лірычны герой арыгінальных вершаў М. Багдановіча таксама шкадуе аб хуткаплыннасці існавання («Астры»), скардзіцца на ўласную нямогласць

(«Я бальны, бескрылаты паэт...»), «Даўно ўжо цела я хварэю...», «Грудзі хворыя мае...»), звязвае адвечныя пытанні быцця з вобразамі немінучай смерці («Жывеш не вечна, чалавек...»), «Шмат у нашым жыцці ёсць дарог...», «Ў краіне светлай, дзе я ўміраю...»). Пяру беларускага паэта належыць дасканалы ў мастацкім і філасофскім планах верш, у якім эстэтызуецца старасць («Дзед»).

Трагічнае збліжэнне матываў эрасу і танатасу, уласцівае для сімвалізму як універсальнай сістэмы, назіраецца ў цыкле вершаў «Каханне і смерць». Спалучэнне неспалучальнага ў такім выглядзе звычайна служыла маркерам літаратурнага дэкадансу. Але ў паэзіі М. Багдановіча прысутнічаюць і кампенсатарныя праявы, якія здымаюць «праклёны» дэкадансу. Гэта паэтычны віталізм, адраджэнскі пафас і славуць рэнесансавыя вобразы Мадоннаў. Варта казаць пра гармонію дыянісійскага і апаланістычнага матываў у творчасці беларускага класіка. М. Багдановіч, такім чынам, спрычыніўся да стварэння адметнай нацыянальнай мадэлі сімвалізму, у якой дэкадансныя настроі пераплятаюцца з рэнесанснымі.

Паўночны (скандынаўскі, германскі, бельгійскі) сімвалізм ёсць другі цэнтр уплыву на беларускае пісьменства. Досвед скандынаўскага сімвалізму, які праявіўся ў пэўныя (пераважна познія) перыяды творчасці Г. Ібсена, К. Гамсуна, А. Стрындберга, а таксама майстроў «новай драмы» Г. Гаўптмана, М. Метэрлінка, актыўна засвойваўся беларускімі літаратарамі.

Надзвычайная папулярнасць нарвежскіх аўтараў напрыканцы XIX – напачатку XX стагоддзяў праявілася і ў беларускім літаратурным жыцці. Гістарычны лёс Беларусі па многіх параметрах тоесны лёсу Нарвегіі. На працягу некалькіх стагоддзяў Нарвегія знаходзілася ў стане каланіяльнай або напакаланіяльнай залежнасці ад Швецыі. Нарвежская мова пацярпела ад жорсткай асіміляцыі.

У XIX стагоддзі ў нарвежскай літаратуры, як і ў беларускай, на глебе народнай гаворкі, што раней успрымалася як «вясковая», «мужыцкая», адбылося фарміраванне новай літаратурнай мовы і новай літаратуры. Абсалютна нечакана нарвежская літаратура, дзякуючы высылкам такіх яе выдатных прадстаўнікоў, як Б. Б’ёрнсан, Г. Ібсен, К. Гамсун, аказваецца ў цэнтры агульнаеўрапейскага літаратурнага працэсу.

Напачатку XX стагоддзя п’есы Ібсена паказваліся на сцэнах тэатраў Вільні, Менска, Віцебска ды іншых гарадоў Беларусі. Творчасць аднаго з пачынальнікаў «новай драмы» ажыўлена абмяркоўвалася літаратарамі з «нашаніўскага» кола. Пра гэта сведчаць не толькі газетныя, але і мастацкія крыніцы. Прыкладам, герой аўтабіяграфічнай трылогіі «На ростанях» Якуба Коласа настаўнік Андрэй Лабановіч прызнаецца ў цікавасці да моднай на той час філасофіі Ніцшэ, раманаў Гамсуна. Янка Купала ў аўтабіяграфічным лісце да Л. Клейнбарта піша пра тое, як яго ўразілі творы Ібсена і Гамсуна [2, с. 268]. П’есы М. Метэрлінка былі прадметам ажыўленых гаворак і спрэчак у «нашаніўскім» коле.

Паўночны сімвалізм у сваім развіцці яскрава адлюстроўвае тую мадэль станаўлення стылю, пры якой ён вырастае на падмурку традыцыяналізму – рамантызму і рэалізму. Творчасць прадстаўнікоў паўночнага сімвалізму мае глыбокія міфалагічныя карані. Міфалагізаванасць, філасофкасць, сузіральнасць, псіхалагізм з’яўляюцца адметнасцямі гэтай мадэлі. Ёй уласцівая таксама высокая ступень рэактыўнасці ў дачыненні з іншымі мастацкімі кірункамі і стылямі.

Ілюстрацыяй да вышэйсказанага можа служыць карціна творчай эвалюцыі Генрыка Ібсена, які ў ранні перыяд аддаў даніну рамантызму, выяўляў схільнасць да этнаграфізму, белетрызаваў паўночныя фальклор, міфалогію, літаратурны космас старадаўніх скандынаўскіх сагаў, баладаў і паданняў у такіх п’есах, як «Валатоўскі курган» (1850), «Фру Інгер з Эстрота» (1855), «Баль у Сульхаўге» (1855), «Улаф

Лільекранс» (1856), «Ваяры ў Хельгеландзе» (1857), часткова «Бранд» (1866) і «Пер Гюнт» (1867).

Сталы Г. Ібсен стварае ўзоры псіхалагічнага і сацыяльнага рэалізму, балансуе на мяжы з натуралізмам, што выявілася ў такіх творах, як «Стаўпы грамадства» (1877), «Лялечны дом» (1879), «Здані» (1881), «Вораг народа» (1882).

Позні Г. Ібсен стварае ўласна сімвалісцкія, прасякнутыя іншасказальнасцю, ірацыяналізмам ды містыцызмам драмы, у тым ліку і тыя, што так натхнілі і ўразілі ў свой час Я. Купалу: «Дзікая качка» (1884), «Росмерсхольм» (1886), «Жанчына з мора» (1888), «Геда Габлер» (1890), «Будаўнік Сольнес» (1892), «Маленькі Эйольф» (1894), «Калі мы, нябожчыкі, прачынаемся» (1899).

Матыў трансцэндэнтальнага, містычнага падарожжа, пошуку гармоніі, які прысутнічае ў шэрагу твораў Ібсена ды іншых прадстаўнікоў паўночнага сімвалізму, перагукаецца з такімі творамі беларускіх аўтараў, як паэмы «Сон на кургане» Я. Купалы і «Сымон-музыка» Я. Коласа.

Персанаж-шукальнік Ібсена распачынае сваю трансцэндэнтальную вандроўку, падпарадкаваны містычнаму поклічу, які, апроч героя (Пер Гюнт) або гераіні (Эліда), не чутны нікому. Цільціль і Міціль, персанажы знакамітай п'есы-феерыі «Сіняя птушка» М. Метэрлінка, выпраўляюцца ў казачны свет у пошуках няўлоўнага шчасця, але набліжаюцца да яго толькі па вяртанні дадому. Купалаўскага Сама клічуць у дарогу чары русалак, падарожжа адбываецца ў сне. Сымона-музыку выводзіць на шлях ягоны талент.

Шлях сімвалісцкага героя споўнены, як правіла, стратамі і расчараваннямі, трывалае ператвараецца ў ілюзорнае, ілюзорнае абарочваецца сапраўднай рэальнасцю. Купалаўскі Сам так і не абудзіўся да канца драмы ад свае трызны.

Завяршаецца шлях вяртаннем – матывам, характэрным не толькі для літаратуры, але і для філасофіі (Ф. Ніцшэ) канца XIX – пачатку XX стагоддзя.

Пер Гюнт вяртаецца да сваёй Сольвейг – жанчыны, якая ўвасабляе адвечнае чаканне, вернасць, пяшчоту.

Купалаўскі Сам, прайшоўшы ўсе этапы трансцэндэнтальнага пошуку (сон-летарга, змаганне з Чорным за заклёты скарб, вяселле на пажарышчы, баль у шынкоўні), знаходзіць кабету, змерзлую ля парога шынкі, і пазнае ў ёй сваю жонку.

Коласаўскі Сымон-музыка, які таксама прайшоў чатыры сімвалісцкія выпрабаванні (вёска, жабрацтва, шынок, замак), вяртаецца да свае Ганны – каханай, музы, Радзімы.

У кожнай з пералічаных версій вяртання вобраз жанчыны нязменна звязаны з Бацькаўшчынай, роднай зямлёй, трывалай жыццёвай асновай. У паўночным сімвалізме беларускіх аўтараў найбольш вабілі менавіта гэтыя матывы. Якуб Колас, чые героі вядуць няспынны пошук «сваёй зямлі» як экзістэнцыйнай, матэрыяльнай і духоўнай асновы, мае сваім вялікім аднадумцам К. Гамсуна, таксама прыхільніка зямнога фундаменталізму, сведчаннем чаму ягоны раман «Сокі зямлі». Абодва аўтары бачылі універсальны, падкрэслены ў Бібліі сэнс вобраза-сімвала «новай зямлі».

А з творамі **заходнеславянскіх аўтараў-сімвалістаў** беларускіх пісьменнікаў-«нашаніўцаў» лучыць матыў пошуку Радзімы, які ў творах таксама набывае глыбока іншасказальны характар. Асабліва актуальным для беларускіх літаратараў стаўся досвед прадстаўнікоў «кракаўскай школы» драматургіі, якія аб'ядналіся ў суполцы «Маладая Польшча» (С. Пшыбышэўскі, С. Выспяньскі ды інш.).

На фоне польскай літаратуры таго часу творчасць гэтых аўтараў вылучаецца фармальнымі шуканнямі, эксперыментальнасцю, універсалізмам, што адрознівае іх ад нацыянальна заангажаваных пісьменнікаў. Але ідэі польскага месіянізму пранікалі і ў асяроддзе кракаўскіх авангардыстаў. П'есы іх рабіліся сугучнымі твораў «нашаніўцаў».

Вядома, як уразіла Я. Купалу драматургія С. Пшыбышэўскага, асабліва яго п'есы «Залатое руно» і «Снег». У вершы «Снег», напісаным Я. Купалам пасля прагляду спектакля з аднайменнай назвай, прачытваюцца зашыфраваныя акалічнасці асабістага жыцця беларускага паэта.

У драме «Вяселле» С. Выспяньскага і шэрагу паэм і п'ес Я. Купалы («Сон на кургане», «Паўлінка», «Яна і я», «Тутэйшыя», «Раскіданае гняздо», «Безназоўнае») асабістае, інтымнае выступае як грамадскае, агульнанацыянальнае. Вобраз-сімвал вяселля расчытваецца як адменнік нацыянальнай перамогі, набыцця Беларуска-нявестай свайго пачэснага пасаду між народамі.

Прыкметай польскага сімвалізму, што істотна паўплываў на развіццё беларускага, з'яўляецца нацыянальны пасіянарызм, які не згубіўся ў полі мастацкага эксперымента. Як у польскай, так і ў беларускай драматургіі пачатку ХХ стагоддзя назіраецца зварот да нацыянальнай гісторыі, яе міфалагізацыя і актуалізацыя, канцэнтрацыя вобразнага шэрага вакол вобраза-сімвала *вяселля* як адменніка нацыянальнага і дзяржаўнага адраджэння.

Параўнальны аналіз сведчыць, што ў літаратурах краін, дзе пытанне нацыянальнага самавызначэння стаяла на першым плане, у працэсе мастацкага эксперымента выпрацавалася спецыфічная метамова, на якой выказваліся спадзяванні пісьменнікаў на волю і незалежнасць. Прыкладам можа служыць творчасць прадстаўнікоў Славацкай Мадэрны – Паўла Орасага Гвездаслава, Янкі Есенскага, Івана Краскі, Уладзіміра Роя, Івана Гала, Францішка Вотрубцы. У метамаве «нашаніўцаў» і Мадэрны выкрышталізаваліся канцэпты, якія можна лічыць агульнымі як па асноўным, так і па іншасказальным іх значэнні: *шлях, доля, дзяўчына-панна (нявеста), вяселле*.

Уздзеянне прадстаўнікоў **рускага сімвалізму** (А. Блок, В. Брусаў, Л. Андрэеў, А. Белы, Ф. Салагуб ды інш.) на беларускую літаратуру было абумоўлена эзатэрычнымі шуканнямі, містыкай, цікавасцю да фальклорна-міфалагічнай аўтэнтыкі. Угрунтаваны на падмурках новай рускай філасофскай школы, рускі сімвалізм скарыстоўваў артэфакты, звязаныя з месіянскім і апакаліптычна-правідэнцыяльным светабачаннем. Але беларускіх аўтараў, перадусім Я. Купалу, вабіла ў творчасці гэтых літаратараў пагружэнне ў таямніцы быцця, недаступныя раней глыбіні макракосму.

Надзвычай канцэптуальна блізкай да беларускай традыцыі сталася п'еса «Жыццё Чалавека» Л. Андрэева, пад уплывам якой Я. Купала напісаў сваю драматычную паэму «Адвечная песня».

Універсальныя андрэеўскія вобразы, перадусім галоўнага героя, перажылі ў купалаўскім творы істотную трансфармацыю. На месцы Чалавека ў Купалы Мужык – менавіта ён выступае як суб'ект і ахвяра касмічнай драмы, якая разыгрываецца ў хранатопе паэмы-містэрыі. Лінейная кампазіцыя андрэеўскага твора ў Купалы ператвараецца ў цыклічную. Лёс Мужыка замкнёны ў падвойным коле, і ягоная спроба парушыць адвечны прыродна-касмiчны цыкл сталася марнай. Арыгінальнасць трактоўкі матыву чалавечага жыцця і смерці ў Купалы настолькі выразная, што яго «Адвечную песню» можна лічыць творчым працягам, але ніяк не транскрыпцыяй альбо наследаваннем Л. Андрэеву.

Рускаму сімвалізму ўласцівыя нацыянальны месіянізм, містыцызм, апеляцыя да прасторавых вобразаў, шматфазавасць, зменлівасць, ірацыяналізм. З гэтых якасцей на беларускую літаратуру найбольш паўплывала імкненне да абагульнення, вобразная дынаміка і трансцэндэнтальны пошук.

Параўнанне твораў беларускіх літаратараў-«нашаніўцаў» з узорамі еўрапейскага літаратурнага сімвалізму дазваляе меркаваць пра шматвектарнасць уздзеяння на наша пісьменства з боку літаратурнай Еўропы. І гэта натуральна, бо Беларусь знаходзілася ў цэнтры літаратурнага арэала сімвалізму. Можна зрабіць выснову і пра нацыянальную

спецыфіку беларускай версіі сімвалізму, яе блізкасць да эстэтычных прынцыпаў новарамантызму, сувязь з ідэалагемамі «нашаніўства», адраджэнскі пафас, жыццятворчасць (віталізм), «антыдэкаданскую» скіраванасць.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Борев, Ю.В. Эстетика. Теория литературы : энцикл. словарь терминов / Ю.В. Борев. – М. : Астрель, 2003. – 535 с.

2. Купала, Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 9, кн. 1. Пераклады; Эпістальярная спадчына; Дарчыя надпісы. Расейска-беларускі слоўнік. Калектыўнае. Службовыя і асабістыя дакументы. Дадатак / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 686 с.

Vasiuchenka P. The Main Regions of the European Symbolism and Their Influence on the Belarusian Literature of the Beginning of the 20th Century

The article is dedicated to the peculiarities of the All-European literary symbolism which was being formed from the end of the 19th century till the beginning of the 20th. The main regions of the diffusion of this literary style in Europe are named here. The author retraces the directions of the influence of the European literary symbolism on the Belarusian literature of the “Nasha Niva’s” period.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 5.06.2009